

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 3-4

БЕОГРАД 1953

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Б.: У добри час!	81
2. М. Стевановић: Напоредна употреба инфинитива и презентата са сvezицом да	85
3. Ј. Вуковић: Граница слога и растављање речи на слоге	103
4. А. Белић: Поводом расправе проф. Ј. Вуковића	117
5. Р. Димитријевић: О једном случају употребе речи	126
6. Ђ. Ст. Радојичић: „Втори век“	131
7. М. Ајановић: „Независно“ сложена реченица и однос про- стих реченица у њој	134
8. Језичке поуке	148

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Ривта

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1953

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАПОРЕДНА УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА И ПРЕЗЕНТА СА СВЕЗИЦОМ *да*

Употреба ова два облика у истој служби допуњавања глагола и других израза непотпуног значења занимала је и занима и писце и читаоце, па је, као таква, разуме се, свраћала на себе пажњу и језичких стручњака. Њу нису превиђали ни граматичари српскохрватског језика. Нарочито је у новије време нису превиђали ни најпознатији међу њима. Они су, по моме мишљењу, углавном тачно оценили да су та два облика у функцији у којој се и један и други употребљавају еквивалентни. Али зато што се они ту, управо због овога, не срећу једнако често у свим областима где се говори нашим језиком — не подједнако често ни код свих наших писаца — што се у неким говорним областима употребљава само један од њих, а у другима скоро искључиво онај други, — оно што налазимо у нашим граматикама понекад ни с практичне стране није довољно. То, поготову, не може да задовољи нашу радозналост у тражењу стилских ефеката, а још мање да нам да објашњење синтаксичких могућности за употребу ова два различита облика у истој служби. Због тога се у вези с понеким питањима о језику, нарочито у новије време, више пута указивало на овај проблем двојаког облика допуне изразима непотпуног смисла.

Говорило се, и то врло често, да је један од ових облика (инфинитив) особина језика само хрватских крајева и хрватских писаца, а други (презент са свезицом *да*) искључиво српска особина. Износила су се мишљења да нема апсолутно никакве, значи ни синтаксичке ни стилске, разлике у значењу између њих; да те разлике, уколико их има, највише могу бити стилског карактера; да нису само стилске него и синтаксичке природе итд.

И ја сам, сам се, у чланку *Инфинитив и свезица „да“ с презентом* (Наш језик III, 1935, 282—288) једном већ позабавио овим питањем. На анализи примера које сам узео из по једне приповетке или чланка од неколика савремена писца и из двеју глава Даничићева превода Старог завета тамо сам показао:

1) да је несумњиво тачна констатација граматичара (Т. Маретића и А. Белића) о напоредној употреби инфинитива и презента са свезицом *да* у служби допуне глаголима и изразима непотпуног значења;

2) да је код писаца из источних наших крајева све чешћа употреба презента са *да* у овој служби;

3) да је разлика између једног и другог допуњивачког облика овде стилског карактера и да их савремени писци на блиском отстојању најчешће употребљавају наизменично;

4) да само у одређеним случајевима (у случају допуне облику презента од глагола *штети* и уопште, а посебно кад је тај облик одричан) ове две допуне ни синтаксички нису потпуно истоветне.

И у још једној прилици узгредно сам се дотакао овог питања. У своме одговору на анкету Летописа Матице српске, објављеном (у септембарској свесци овога часописа 1953) под насловом *Карактер разлика у књижевном језику Срба и Хрвата*, поред неколика друга, узео сам и ово питање као доказ за нетачно приказивање инфинитива у служби допуне као особине језика хрватских писаца, за разлику од употребе презента са свезицом *да* у истој служби, што је наводно особина само српских писаца. У овоме чланку сам нагласио да је природно што је балканска језичка особина губљења инфинитива имала јачег утицаја на писце из области јужне и југоисточне Србије, у којима службу допуне врши једино презент, јер је инфинитив тамо потпуно нестао из употребе, и што се ова особина из те средине шири на суседне области, па је отуда сасвим разумљиво што писци из источних крајева инфинитив нешто ређе употребљавају од писаца који су по роду из крајева где инфинитив још увек живи у широкој употреби. Али сам, у вези с тим, иста-

као и да „сигурно нема ни једног српског писца, ма где да се родио, који би ту као допуну употребљавао само први [тј. презент са да] а не и други облик“ [инфинитив] и да и „писци из западних крајева, . . . не само писци Хрвати него и Срби, чешће од оних првих у служби ових допуна употребљавају инфинитив“. А на примерима из десетак хрватских писаца (из њихових приповедака објављених у једној антологији савремене прозе пред Други светски рат) показао сам да хрватски писци у служби о којој је реч и са истим значењем употребљавају презент са свезицом да (наравно поред инфинитива) ништа ређе од српских писаца, уколико ови последњи нису из области где је инфинитива сасвим нестало или је врло редак у употреби (в. на означеном месту стр. 132 и 133). И сада сам се, при прегледу више материјала и из већег броја и српских и хрватских писаца, из свих наших крајева, потпуно уверио да су у овоме погледу тамо изнети а овде сад поновљени закључци сасвим тачни.

Са истим мишљењем у вези с разликом и сличношћу између српских и хрватских писаца у погледу употребе инфинитива и презента са свезицом да у служби допуне среди смо и код других стручњака који су овај проблем у последње време додиривали. Такво мишљење изнели су недавно М. Московљевић у једном популарно-стручном чланку (у београдском недељном листу *Нин* од 16, XI, 1952) и Д. Брозовић у чланку *О вриједности инфинитива и презента с везником да*, који је објавио у *Jeziki*, часопису за културу хрватскога књижевнога језика (год. II, св. 1, 1953). И што се тиче те стране питања нема потребе да се задржавамо на њиховим чланцима. Али се у погледу синтаксичке вредности ова два глаголска облика у означеној служби ја не слажем с Московљевићем и Брозовићем, па сматрам да ће и с практичне стране бити корисно, а за проучавање синтаксе нашег језика свакако врло потребно ово питање детаљније расправити.

Пишући свој чланак Брозовић се није осврнуо на закључке до којих сам ја у своме горе наведеном прилогу дошао (у популарно-информативном чланку, какав је Московљевићев, то, наравно, није ни било потребно чинити), а није

му, вероватно, ни био при руци. Ипак је он — што је сасвим разумљиво — дошао до неких закључака о разлици између инфинитива и презента са *да* у истој служби које сам и ја извео (мислим на њихову разлику у служби допуне одричним облицима глагола *штети*). Б. и ја се слажемо и у томе да иначе разлике између ова два облика у тој служби најчешће имају само стилски ефекат. Он, додуше, овде истиче и ритамски моменат који ја, признајем, ту не могу да осетим (реч је о прозним саставима). Али Брозовић, као и Московљевић уосталом, налази синтаксичке разлике и тамо где их ја не осећам и где их, судећи не само по сопственом осећању него, јамачно, и по употреби код наших савремених писаца, и Хрвата и Срба, мислим, никако и нема.

Брозовић, зачудо, иако наводи нешто примера из језика појединих писаца, није навео ни један случај за употребу овог или оног облика (инфинитива или презента с *да*) у коме би се заменом оним другим обликом променило значење конструкције у којој се употребљавају. Он, осим тога, наводи мишљења граматичара о синтаксичкој еквивалентности дотичних облика, наводи Маретића, загребачки колектив (Брабец-Храсте-Живковић) и Стевановића, али при крају даје формулацију која не може бити примљена. Говорећи о употреби презента са свезицом *да* „место инфинитива“ он, и не сасвим верно, цитира оно што Стевановић каже у својој граматици, па продужава и тврди како се у нашим „двјема“ граматицама [зашто сад „двјема“ кад је навео три?!] износи једно, а штокавско језички осећај говори друго. Тај осећај се, тврди Брозовић, слаже с д-ром Московљевићем, који дословно каже:

1) „Ако глаголска радња није везана за одређено време или случај, или ако потстрек за извршење радње долази изван субјекта, онда се употребљава инфинитив: „Овдје не смем пушити“ (јер је забрањено), онако исто као што се каже: „Овде се не сме пушити“, а не: „Овде не сме да се пуши“.

2) Ако извршење радње допунског глагола зависи од заједничког субјекта, онда се инфинитив може заменити садашњим временом са свезицом *да*: „Желим да идем“, „Морам да му то кажем“, што значи осећам потребу да му то

кажем. У оба ова примера употребљава се, наравно, и инфинитив“.

Прихватајући ова правила, Брозовић додаје да би се „друго правило морало надопунити ријечима: *Ако допунски глагол означава што трајно или опћенито, боље је узети инфинитив, а ако означава што часовито или конкретно, боље је узети презент с везником да*“ (в. на означеном месту, стр. 15). И уопште Брозовић мисли „да је то разликовање у значењу још знатније“. О овоме мишљењу и о изнетим „правилима“, о дискусији примера који се у њихову потврду наводе и о њиховој одрживости или неодрживости ја овде и мислим да говорим. Али ћу прво изнети свој однос према ономе што неки писци граматика српскохрватског језика о овоме питању, као несумњиво потребно, дају у својим књигама. Тај мој однос је сасвим друкчији од Брозовићева, не наравно зато што се међу писцима граматика налази ово или оно име, не чак ни због тога што се међу њима налазе и тако крупна имена као што су Маретић и Белић, него искључиво зато што ти наши граматичари нису, како се то често погрешно мисли, ишли само за некаквим језичким теоријама које би биле без везе са живом грађом народног и књижевног језика, него пре свега за „штокавским језичким осећањем“, коме је, како смо већ рекли, по Брозовићу супротно оно што се у граматицима даје о овоме питању. Ја мислим да се и овде мишљење тих граматичара може узети као врло значајно, јер су они своје књиге писали на основу одређене и језички сасвим поуздане грађе, искључиво са штокавскога терена. Готово је сувишно истицати да је Маретић писао своју граматику на основу језика Вука Караџића, Ђ. Даничића и језика народних умотворина из Вукових збирки, као и на основу језика још неколико писаца, опробаних вуковаца. Зна се да су школске граматике А. Белића, поред нових погледа на језичка питања, имале и ту одлику што су рађене према материјалу из савременог, па и из разговорног савременог језика. А у двома последњим књигама, у граматици загребачког колектива и граматици потписаног, одмах пада у очи претежно обиље примера узетих из савремених писаца. Ипак

ја не сматрам да је за тачно утврђивање значења инфинитива и презента са свезицом *да* у њиховој заједничкој служби довољно оно што се налази само у тим књигама, већ мислим да је ради тога потребно размотрити ово питање на знатно обимнијем материјалу узетом из већег броја писаца, па сам то и учинио.

I

Поред примера датих у навођеним граматицама и оних што је на основу њих ово питање расправљано у Московљевићеву, Брозовићеву и моја два поменута чланка узео сам примере које сам нашао на по 20—30 страна (неки пут их је могло бити мање, а некад и више) текста из 18 писаца од Вука Караџића и Прота-Матије Ненадовића до Г. Ковачића, М. Јлалића и Д. Ђосића*.

На овоме ће материјалу, нема сумње, моћи да се да потребно лингвистичко објашњење, односно образложење момента који допуштају напоредну употребу два дотична

* Језички материјал сам узео из дела:

- 1) И. Андрић, Травничка хроника, Београд 1945, овде га означавам скраћеницом — ИА;
- 2) Viktor Car Emin, Udesni dani, Zagreb 1951 — ВЦ;
- 3) Б. Ђопић, Пролом, Београд 1952 — БЂ;
- 4) Б. Ђосић, Покошено поље, Београд 1953 — БЂос;
- 5) Д. Ђосић, Далеко је сунце, Београд 1951 — ДЂ;
- 6) М. Ђилас, Nova misao, br. 11, Beograd 1953 — МЂ;
- 7) Вук Караџић, Вукова књига I, Београд 1932 — ВК;
- 8) П. Кочић, Целокупна дела I, Библи. српских писаца — ПК;
- 9) С. Ковачић, Izabrana djela, Zagreb 1951 — ГК;
- 10) М. Крлеџа, Bitka kod Bistrice Lesne, Zagreb 1950 — МК;
- 11) Ј. Лазаревић, Целокупна дела, Библи. српских писаца — ЈЛ;
- 12) М. Јлалић, Први снијег, Београд 1950 — ЈЛ;
- 13) С. Матавуљ, Бакоња фра-Брне, Београд 1945 — СМ;
- 14) М. Миљанов, Целокупна дела, Библи. српских писаца — ММ;
- 15) В. Назор, Изабрана проза, Београд 1950 — ВН;
- 16) П. М. Ненадовић, Целокупна дела, Библи. српских писаца — ПМН;
- 17) В. Петровић, Препелица у руци, Нови Сад — ВП;
- 18) Ј. Сидак, Nova misao, br. 11, Beograd 1953 — ЈШ.

глаголска облика у истој функцији, као и семантичко-синтаксичка условљеност разлика између њих, наравно — уколико се те разлике осећају, и тамо где се осећају.

При прегледу материјала нађеног код наведених писаца, пре свега пада у очи да се уз већину глагола и израза као допуна њихова непотпуног значења чешће употребљава инфинитив. Тамо смо, да примера ради покажемо, нашли да је уз различите облике глагола *моћи* инфинитив употребљен 206, а презент 97 пута; уз глагол *морати* инфинитив 69, а презент 34 пута; уз *почети* (*стати, узети, престати*) инфинитив 88, а презент 55 пута; уз *смети* инфинитив 15, а презент 4 пута; уз разне придевске, прилошке и именичке изразе непотпуног значења инфинитив 23, а презент 13 пута (бројке за случајеве са по неколико примера не наводим, али истичем да нисам нашао ни једног јединог у коме би се употребљавао само инфинитив или само презент са *да*; а облике допуне уз глаголе *требати* и *штети* нисам пребројавао зато што, како ћемо то ниже навести, употреба једног или другог облика зависи и од посебних момената). Али ово не значи ништа друго него да се код већине писаца из којих смо узели материјал инфинитив у овој служби много чешће, код неких — неупоредиво чешће употребљава. Код Бука смо на 52 инфинитива нашли 4 презента са свезицом *да*, код М. Миљанова на 40 инфинитива — 2 презента, код С. Матавуља 50 инфинитива а 5 презента, код Горана Ковачића 13 инфинитива а 3 презента. Указујући, сасвим узгредно, на занимљивост чињенице да највећу бројну несразмеру једних и других облика у корист инфинитива нисмо нашли код хрватских него код српских писаца, — нарочито истичем да се на основу ове несразмере бројног односа једних и других примера не може давати ни стилско преимућство конструкцији с обликом инфинитива, а још мање се може закључивати да она синтаксички више одговара природи српскохрватског језика.

Ја сам, напротив, анализирајући цео овај материјал, поново дошао до закључка да се оба облика могу употребљавати напореда као допуна израза непотпуног значења захваљујући њиховој синтаксичкој истоветности у овој

функцији. А ако се у извесним случајевима свакад не би могао узети један облик место другог (инфинитив место презента с да и обрнуто), то зависи од посебних опет семантичко-синтаксичких момената, али не од ових момената самих тих облика, већ од посебних значења оних глагола које допуњавају, односно од одлика које поједини ти глаголи у вези с овим имају.

Што се подлеже утиску да се глагол *требати* (и *валати*) не може слободно допуњавати (кад инфинитивом а кад презентом) као остали глаголи непотпуног смисла, узрок је свакако у превиђању посебног значења овога глагола и његове особине да се у томе значењу употребљава само безлично, у облику 3 л. једнине. Не само у примерима као што су:

Треба да имаш увек пред очима ИА 225; *Треба да се причувате* од усамљених кућа МЛ 89; *Треба да пошљемо* ПМН 117; *То треба да штете* ПМН 121; *Не треба да идемо* у цркву ГК 21; *Триба да цркву запечатимо* СМ 138 —

где одмах падају у очи различити облици лица управног и допунског глагола него и у случајевима какве имамо у реченицама:

Реци му шта *треба да зна* и *да ради* ВП 8; *Треба да пошаље* жупнику глас ГК 11; *Опасна места . . . треба брзо да обилази* ДЂ 212/213; *И вођа треба да обере* МК 4 —

у којима су облици оба глагола привидно истог лица, а њихови субјекти су различити, — презент са свезицом да никако не би могао бити замењен инфинитивом, јер је управни глагол безличан, док се допунски односи на одређено, иако говору неприсутно лице. А кад оба глагола немају заједнички субјект, не може бити говора о допуни у облику инфинитива ни једном другом, па ни глаголу *требати*. Овим поводом је потребно указати на неспретност формулације у Москов-

љевићеву 2-ом правилу, које Брозовић усваја и према коме се инфинитив може заменити садашњим временом са сvezицом да ако извршење радње допунског глагола зависи од заједничког субјекта. Из овога би излазило да се презент може употребити једино кад је субјекат исти, а не и када управни и допунски глагол имају различне субјекте. А то, међутим, није тачно. У овоме другом случају презент се једино и употребљава, па је требало рећи обрнуто, да се уз дате услове место презента са сvezицом да као допуна може употребити инфинитив. Према изнетом правилу излази да је инфинитив у дотичној функцији могуће заменити презентом само ако је субјекат исти. А ако то није? — Значи да инфинитив овде мора остати. Мора, дакле, остати у служби у којој се не може употребити! Јер се он, познато је, не може употребити као допуна глаголу ако с њим нема заједнички субјекат.

Московљевић, иначе, посебно о глаголу *требати* у својем чланку сасвим тачно каже да се уз њ, „ако се зна субјекат [свакако његове допуне] мора употребити лични глаголски облик“ допунског глагола. Али се ја с њим не могу сложити када тврди да је „потстрек замени инфинитива [мисли, сигурно, у свим овим случајевима] потекао од глагола *требати* кад нема личних глаголских облика“. Остављајући, бар засад по страни то што услов за употребу презента са сvezицом да у служби допуне, бар по моме мишљењу, неће овде бити аналошког већ управо синтаксичког карактера, истичем да је и ту превиђена чињеница да је употреба овог облика обавезна само када су различити субјекти једног и другог глагола, а у томе случају — понављамо оно што је добро познато — не може бити речи о употреби инфинитива не само уз *требати* него ни уз остале глаголе непотпуног значења. И овде се може говорити о напоредној употреби оба облика у служби допуне само када је исти субјекат и управног и допунског глагола. У овоме пак случају неупоредиво чешће стоји инфинитив. То нам говори и наш материјал, у коме смо нашли 42 инфинитива према 5 презентата. А и сасвим је разумљиво што уз безлични глагол (*требати*) иде безлични облик (инфинитив), утолико разумљивије што кон-

струкција с презентом за неодређени субјекат захтева друкчији, гломазнији и у нашем језику мање обичан пасивни реченички склоп, какав имамо у примерима:

И њима треба све да се постави готово МК 4; *Гној треба да се испод њих иструже* МК 4; *Треба да се дубоко оре* МК 4; *Треба да се схвати* правна свијест фронта МК 14; *У моменту кад треба да се пређе* Мошава ДЂ 222.

Ово ипак не значи да се место инфинитива тамо где он стоји, не би могао употребити и презент са сВЕЗИЦОМ *да*. Напротив, у реченицама:

Сад је требало народу суд поставити ПМН 109; *Треба га пренијети* унутра ГК 25; *Из те шкрте земље треба исциједити* толико ГК 11; *Не треба свакога ни примити* ДЂ 225; *Требало је стрелати* типа ДЂ 225; *Треба ли кандила чистити* прахом од креде ВП 13; *У управу треба изабрати* два три професора БЂос. 219; *Требало је и то заборављати* ИА 226; *Ту не треба каљати* руке ИА 230; *А колико би хиљада Словена требало припустити* томе граду ВЦ 249; *О разлозима економским и географским не треба трошити* ријечи ВЦ 249; *Чињеницама треба приступити* савјесно МЂ 774; *О томе треба наравно опет говорити* ЈШ 787 —

и у свим оваквим примерима место инфинитива би могао стајати презент са *да*, наравно у одговарајућој конструкцији целе реченице. Одиста, ако бисмо горње примере узели у облику: *Сад је требало народу суд да се постави*, *Треба да се пренесе* унутра, *Из те шкрте земље треба да се исциједи* толико, *Требало је да се стрелати* тип; *Треба ли кандила да се чисте* прахом од креде? итд. — њихов смисао се ниуколико не би изменио. Синтаксички моменат би, дакле, остао потпуно исти, само би стилски ефекат био нешто друкчији. Ово нам потврђује и чињеница што су од пет нађених и горе наведених примера с обликом презента уз глагол *требати*

— четири из једног истог писца, из М. Крлеже. То ће опет рећи да је ово једна од одлика његова стила, али не и да, како се тврдило, „ти исти презенти не би давали никакву снагу српском писцу* и да би он [мисли се српски писац] морао тражити друга изражајна средства, да постигне исти стилистички ефекат, што га је Крлежа постигао с помоћу да и презента“ (Dr. P. Guberina i Dr. K. Krstić, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika*, Zagreb 1940, str. 53).

Није, додуше, нелогично мислити да се у служби за допуну и глагола *требати* и осталих по смислу непотпуних глагола за исти субјекат почео употребљавати „презент са свезицом да место инфинитива“ по угледу на случајеве искључиве употребе првог облика у функцији допуне када се ова не односи на исти него на други субјекат (према: *Треба да купим*, *Треба да купиш*, *Треба да он купи* и: *Треба да се купи* место — *Треба купити*; према *Желим да дођеш* и *Желим да дође* — *Желим да дођем* место: *Желим доћи*). Уз претпоставку да се ту некада искључиво инфинитив употребљавао, ово је, штавише, и врло вероватно. Али је битно то што је презент са свезицом да у савременом српскохрватском језику овде на своме месту и кад припада истом, као кад се односи на други субјекат. А несумњиво је потребно задржати се на питању откуда инфинитив у овој служби.

За овај облик се зна да је то по своме пореклу глаголска именица у дативу (прави инфинитив), односно акузативу (некадашњи супин) — и у једном и у другом случају финалног значења (в. К. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik*, §§ 807 и 811), па је јасно што се и кад је постао глаголским обликом могао употребљавати у служби овакве модалне допуне. Он се, доиста, у овој служби и употребљава уз поједине глаголе да означи циљ с којим се врши њихова радња, али данас не свугде у српскохрватском језику, већ само у чакавском, кајкавском и у неким говорима штокавског дијалекта на западу. Он се среће, додуше знатно ређе, и у новијем књижевном језику. У материјалу код прегледаних писаца нашао сам по један пример: код П. М. Ненадовића (*Који ће остати* око нахије страже *чувати*, стр.

109), М. Крлеже (Он је остао лежати у јарузи, стр. 28) и Горана Ковачића (Вели, идем пригледати у виноград, стр. 19) а три примера (Па овако шједосмо ужинаги 77, Пошли смо тражити своју праву 78, Закључо кућу и лего спавати 162) код П. Кочића. У књижевности старијих епоха употреба инфинитива у овој служби била је знатно шира. Примери такве његове употребе обични су и у народним песмама, као у стиховима:

Сједе Марко вечерати с мајком;
— Ево т' идем погинути, душо,
У табору честитога кнеза, и сл.

Из овога се ипак не може закључивати да се и реченица са презентом и свезицом да и у давној прошлости није употребљавала у истој служби. Могло би се чак поставити питање да ли је употпуности тачна констатација П. Будманија да „ова конструкција долази од XVI вијека“ (в. Рјечник ЈАк. под да А. 2. с.) ако то значи да је пре није никако било у нашем језику. Јер не треба сметати с ума да чак у футуру већ у старословенским споменицима XI века срећемо употребу везе да + презент место инфинитива (в. Стј. Куљбакин, Неколико речи о конструкцији да са инфинитивом... — Зборник А. Белића I, Београд 1921). Други део Будманијеве констатације изнете на наведеном месту, који гласи: „у садашње вријеме је обичнија него је прије била“, — свакако је тачан. Међутим, врло ретка употреба ове конструкције и чињеница да у Академијину речнику нема много грађе из времена пре краја XV века могли су учинити да је састављачу речника и промакао који пример. Али, ма колико да је то питање од значаја, ми нисмо себи поставили задатак да утврђујемо датум када се први пут јавила ова конструкција. За нас је битно, како мало пре рекосмо, да је у савременом српскохрватском књижевном језику, и у дијалектима који су у његовој основици, таква модална реченица не само обичнија од инфинитива него је у више говора и код већине данашњих писаца једино она у употреби. А макар да је одавде, и уопште из некадашње слу-

жбе где се употребљавао „да се њим означи намера, циљ или жеља“, лако схватити да је инфинитив „могао добијати и друга модална значења“, ипак се ништа друго не може тврдити него да се ту, по речима проф. Белића, „развила потпуна адекватност реченице да + презент и инфинитива“, јер „нема сумње да су на тај начин и обрнуто, од реченице са да + презент многа значења могла прећи и на инфинитив (в. предавања А. Белића, Историја српскохрватског језика II, Београд 1951, стр. 296—297). И погрешно је говорити да се у служби допуне употребљава презент са свезицом да место инфинитива или обрнуто — инфинитив место реченице да + презент, јер се и један и други облик овде употребљавају у својој правој функцији.

II

За нас је у овом питању најглавније утврдити шта данас у функцији односне допуне одржава употребу једног и другог облика. Ово је тим потребније што сâм облик инфинитива сада не садржи у себи никакву модалност или какво било слично значење које он има у конструкцији заједно с глаголима и изразима што их допуњава. А тешко је веровати да би се у синтакси једна особина сачувала по традицији и пошто се изгуби осећање значења на коме се заснива. Ја мислим није ни овде у случају са инфинитивом. Овај облик сâм за себе више не значи ништа осим имена глаголске радње, односно стања везаног за извесно време које (време мислим) означавају такође други моменти, а не сам облик инфинитива. У примерима:

Рђави политички интерес је могао гонити у погрешку МЂ 778; Могла бих доказати ЈЛЈ 20; Ми такву историју не можемо радити ЈШ 788; Онда је једнога дана претседник банке могао саопштити БЂос. 221; Није никако могао на њу привићи ВН 111; Зар, се не може прескочити БЂ 228; А може се догодити МК 7; Потешкоше тамо, али не могоше изићи од Балегана СМ 134; Ама како су могли ући ПК 158; Данас мора свршити

ВП 18; То би се морало на неки начин *сажети* МЂ 775; Ми смо тако морали *почети* ЈШ 790; Морали смо *затворити* ВН 105; Ноћас морамо *прећи* преко ДЂ 237; Није хтио јасно *рећи* ВН 102; Она неће *живјети* дуго МЂ 774; Не хтје *излазити* док се ручак не сврши СМ 102; Поче немирно горе и доле *ходати* ПК 156; Па га стаде *тражити* СМ 142; Узме пушку и почне *стријељати* МК 31; Они се не желе *одвајати* МЈ 89; Не смем ништа *учинити* ЈЛ 11; То се не смије *расипати* БЂ 539; Не смијемо *потцјењивати* ВЦ 259; Не зна још ни *писати* ВН 113; Бијаше лако *шмигнути* ВН 112; Немогуће је *друкчије радити* ЈШ 791; Бих био у стању *оженити се* . . . ЈЛ 6; Неће бити *вриједно живјети* ВЦ 249; Тешко је *рећи* МЈ 92; То је само ркаћ кадар *учинити* СМ 160 и сл. примерима —

инфинитиви казују: шта је могао рђави политички интерес [могао је *гонити* у погрешку], шта бих могла [могла бих *доказати*], шта ми не можемо [не можемо *радити* такву историју], шта је могао претседник банке [могао је *саопштити*] . . . , шта би се морало [морало би се *сажети*] . . . , шта морамо [морамо *прећи* преко], . . . шта није хтео [није хтео јасно *рећи*], . . . шта стаде [стаде *ходати*], . . . шта се не смије [не смије се *расипати*], . . . шта не зна [не зна ни *писати*], . . . шта неће бити *вриједно* [неће бити *вриједно живјети*], . . . шта је кадар ркаћ [ркаћ је кадар то *учинити*].

И у овим и у свим другим оваквим случајевима инфинитивом се означава, тј. именује глаголска радња. То је управо данашња служба инфинитива. И зато је он овде, више од сваког другог облика, на своме правом месту и, исто тако, зато се намеће закључак да се други облици, уколико у тој служби долазе, употребљавају место инфинитива или да се њима, како се још несрећније каже, ту замењује инфинитив. Уствари, и ти облици, управо тај облик, тј. презент са свезицом *да* (јер се поред инфинитива једино он ту употребљава) по своме основном значењу такође може вршити ту службу; и он је у функцији односне допуне такође на своме месту, па је једино исправно говорити о напоредној употреби

ових двају облика у тој служби. Али како се у самом презенту са свезицом *да*, с једне стране, друкчије него у инфинитиву, осећа значење модалности, а, с друге стране, конструкција непотпуних израза са овим обликом у њиховој допуну, исто тако као кад је инфинитив употребљен у тој функцији, има једнако модално или какво слично значење, намећу се два врло важна питања и то:

1) да ли се презентом везаним за управни непотпуни израз свезицом *да* казује и да ли се, као инфинитивом, може казивати само име глаголске радње, тј. да ли се њим може именовати радња, другим речима — да ли се може изрећи: шта се хоће, шта се може, шта се мора, шта се сме, шта се почиње итд. и

2) да ли се јаче осећа модалност у конструкцији с допунским обликом (с презентом) који и ван ње може у себи имати то значење него када је уз исту конструкцију употребљен облик који сам за себе тога значења нема (инфинитив).

Одговором на ова два добиће се одговор на главно питање — има ли синтаксичке разлике између инфинитива и презента у функцији допуне глаголима и изразима непотпуног значења.

Ја мислим да презент ту, иако очевидно најчешће у модалној служби, такође казује првенствено име допунске глаголске радње, јер се, данас је познато, овим обликом ван индикативне, тј. ван праве временске службе његове, казује само оно што означава основа датог глагола. У свакој прилици, па и овде, презентом се означава истовременост радње са одређеном ситуацијом из које проистиче модалност, квалификативност и слична посебна значења. Али будући да се сва та посебна значења одређују ситуацијом (модалност, квалификативност и слична им значења) и будући да се из ње тачно схвата и сама напоредност, као основно значење презента, што се лепо види у конструкцијама с глаголом *почети* и сл., где нема ни модалности ни квалификативности, него се износе реалне и реализоване радње, — остаје да сам облик презента казује оно што се ниједним другим моментом из целе ситуације не означава, а то је оно

што се садржи у основи самог глагола, оно исто, дакле, што се казује обликом инфинитива. Ово, по моме мишљењу, и омогућава употребу презента напореда са инфинитивом у служби о којој говоримо.

Мада се у допунским презентима примера:

Запали у неку мртву бару из које не може да се макне МЛ 99; Има речи и предмета које могу да га покрену и узбуди ИА 213; Могао је сада да иде ВЦ 247; Друкчије и не може да буде МЂ 770; Ми морамо ноћас да пређемо ДЂ 236; Морају да се напрегну све силе МК 4; Стража [је] морала да пуца за њим МЛ 225; Није хтео да мисли МК 20; Па би хтио да их утјеши СМ 141; Није хтео ни једне речи да одговори ИА 230; Па је тако хтео да штеди БЂос. 211; Хтео бих да укажем на моменат ЈШ 790; Хтео сам да останем затрпан ВП 21; Он зажеле да ме разбије ДЂ 207; Ко је смео да прође поред шатора ИА 229; Ми смо мислили да дамо марксистичку интерпретацију ЈШ 790; Он је био готов да врши дужност обвезника БЂос. 215; Њена је дужност да их само потврђује МЂ 772; Један домаћи завод принуђен је да затвори своје шалтере БЂос. 221 и њима сличних —

не казују стварне него само остварљиве радње, које се могу, које се морају, које се хоће (односно желе), смеју или мисле, за које постоји готовост, дужност, принуда да се врше; мада су, према томе, све то најизразитији примери модалног презента, — ипак се на основу тога не може тврдити да сами облици презента, ни заједно са свезицом којом су везани за управне изразе, означавају ту модалност. Она се садржи у изразима које допуњују, а облицима презента се изриче: шта се може, шта се мора, шта се хоће, сме или мисли, шта је дужност и томе слично чинити, њима се, дакле, само именује глаголска радња, као и обликом инфинитива.

Реализоване радње у смислу стварног вршења у означено време не казују се ни презентима у случајевима какве имамо у:

Ви не знате да *играте* ЈЛ 13; Не умије попут Ка-
вурa да *искористи* ВЦ 253; Није умео јутрос да *схвати*
244; Умију да *одбаце* бригу МЛ 100; Није умео да *одоли*
БЋос. 217; Није умео да *чува* ИА 214 и др. оваквим.

А иако лако погађамо да су конструкције са презентом у допуни квалификативне, не значи то да је моменат који им даје овај карактер у допунском облику. Њега у себи садрже управни глаголи, а презент у допуни је и овде употребљен да искаже; шта се уме, шта се зна. И овде он, исто онако као инфинитив, казује само име глаголске радње.

Још је најјасније да презент у служби допуне глаголима у примерима као што су:

Само је почео да га *хвата* сан ДЋ 207; Поче чак и да се *шали* ДЋ 216; Људи су стали да *трче* МК 26; Тако је земља почела да *скаче* МК 26; А претур поче да се *хвали* СМ 113; Почеше да *круже* прво неповољне вести ДЋ 220; Његова је снага већ почела да *малакше* ВН 99; Поче весело да се *смеје* ЈЛ 11; Почели смо да *постављамо* себи питања ЈШ 788; Почеше да се *успињу* к шумовитој висоравни МЛ 94; Давно је почео да се *привикава* ИА 226; Једна мисао стала је да се *увлачи* под моју ћелу ВЦ 260; Поново поче да *шиба* БЋ 534; Узе да *храбри* омладинце БЋ 546 и др. —

не казује ништа друго, већ искључиво име глаголске радње. У овим и оваквим случајевима није реч ни о каквом индивидуалном, личном односу према радњама у допунском презенту, већ су то радње које су се стварно почињале вршили у означено време (а могле би се почињати и у време говора, као и после тога времена), које је у сваком посебном случају одређено не само ситуацијом што се приказује него и временом управног глагола у које пада и радња, управо почетак радње допунског глагола. Иако ово нису модалне конструкције, и у њима је, дакле, основни синтаксични моменат — а то је и у овоме случају истовременост — означен управним глаголом, док допунски презент, казујући оно што основа дотичног глагола значи, и овде само именује глаголску радњу.

Синтаксичку еквивалентност допуне презентом с да и инфинитивом јасно доказује могућност употребе једног као и другог облика у сваком посебном случају. И, заиста, као што бисмо у последњим наведеним примерима, у свакоме од њих и у свим оваквим, могли узети инфинитив место облика који су писци употребили (напр.; Само га је почео *хвати* сан, Поче се чак и *шалити*. Људи су стали *трчати*, Тако је земља почела *скакати*, А претур се поче *хвалити*, Почеше *кружити* прво неповољне вести итд., итд.) — тако исто у реченицама с инфинитивом:

Сјети се војводе, па га стаде *тражити* СМ 142; И он се као сврабљивац стао *грести* МК 29; Поче *држати* БЂос. 205; Наши топови почеше *пуцати* КМН 120; Мањи брат почео [је] *натуцати* слова ГК 28; Објеси се Мијо о врат једном ђендару па стаде *плакати* ПК 73; Поче снажно *вући* ВН 117; Опет је почео пркосно *ледати* ВП 16; Поче се слатко *смејати* ЈЛ 20; И удри *јуришати* на просторије ВЦ 257 и сл. —

облик презента са свезицом да се ни по чему не би мање осећао на своме месту него инфинитив.

Једино кад управни израз има различна значења, као у случају с већ продискутованим глаголом *требати*, а каква значења може имати још покоји израз, — ни синтаксички није свакад свеједно који од два допунска облика ће се употребити.

— Наставак у идућем броју —

М. Стевановић